

АНГИ ЦЭРЭНДОРЖ, ТҮҮНИЙ БИЛИГ БАРАМИДЫН ТАЙЛБАРЫН ТУХАЙ

М.Гантуяа (Ph.D), Ө.Барбаатар (Магистрант)
МУИС-ийн ШУС-ийн Хумуунлэгийн ухааны салбар
Философи, шашин судлалын тэнхим

Түлхүүр үг: *Prajna-Paramita, Abhisamayalamkara, Mongolian Buddhist philosopher, Angi lama Tserendorj, Kun-mkhyen 'Jam-dbyangs bzhad-pa, Өлгий хийд, Дашчойнпел дацан, Билиг барамидын гүн ухаан, Илт онохуйн чимэг, Найман бод, далан утга*

Товч утга: *Монгол оронд Буддын сургаалыг дэлгэрүүлэн хөгжүүлж, Буддын эрдэм ухаанд нэвтэрсэн олон сэтгэгчид төрөн гарсаны нэг нь анги Цэрэндорж бөгөөд түүний тайлбар Билиг барамидын сурах бичгийн талаар энэхүү өгүүлэлд танилцуулах болно.*

Нүүрний лам хэмээн алдаршсан Их хүрээний гавж анги Цэрэндоржийн бичсэн гурван боть "Билиг барамидын тайлбар" зохиол бол Буддын философи сэтгэлгээний бүтээл юм. Лам энэхүү номоо Төвдийн сэтгэгч Гүнчин Жамъяншадавын Билиг барамидын сурах бичгийг үндэслэн туурвисан бөгөөд тус сурах бичигт илэрхийлэгдэж буй гол утга санаануудыг нарийсган, олон талаас нь авч үзсэний дээр Их хөлгөний үзэл, түүний дотроос бодийн сэтгэлийг хэрхэн үүсгэх арга, бурханы хутагт хүрэх зам мөрийн туай номлосон байна. Өнгөрсөн үеэс бидэнд өвлөгдөн үлдсэн, одоо бидэнд байгаа, ирээдүй хойч үе маань түүнээс суралцаж, хүндлэн дээдэлж, соён гэгээрэх Монгол лам нарын энэ мэт гайхамшигт бүтээлүүдэд номлосон Буддын сургаал нь хүмүүст юмсын үнэн бодит гүн утгыг зөв ухаарахад нь чиглүүлэгч байж, амьдралын хэв маяг, учир шалтгаан, төрөлхийтөн оршин буйн дээд зорилго, хүсэл эрмэлзлэлийн мөн чанарыг тайлбарладаг.

Бидний өвөг дээдэс эрт үеэс хөрш зэргэлдээ олон улс орнуудтай улс төр, эдийн засаг, шашин соёлын өргөн харилцаатай байсан бөгөөд ялангуяа Энэтхэг, Төвд оронтой шашин соёл, ахуй амьдралын хувьд харилцаа холбоотой явсаар иржээ.

Монгол оронд Буддизм анхан, дунд, хожуу гурвантаа дэлгэрсэн хэмээн түүх шастирт тэмдэглэгдэн үлдсэн ба хожуу дэлгэрэлтийн үе буюу XVI зууны эцсээс Монгол оронд Буддизм өргөн дэлгэрч, нийгмийн амьдралд үлэмж их нөлөөлж, Буддын соёл нь Монгол газраа идээшин дархлаажиж, Монголчуудын сэтгэлгээнд өөрийн гэсэн өнгө аясыг өвлүүлж үлдээсэн болно. Буддын соёлын нөлөөний үндсэн агуулга нь үнэндээ шашны үзэл суртал байсан бөгөөд сүм хийд, номлол, сургалтын боловсронгуй тогтолцоо болтлоо хөгжсөн билээ.

Монгол дахь бурханы шашны хожуу дэлгэрэлтийн үед монголчууд бага ахуй наснаасаа өөрийн эх орондоо болон Төвдөд урт удаан хугацаагаар сүм хийдэд лам хувраг болон шавилан сууж, дээдийн номонд суралцаж, Энэтхэг, Төвдийн мэргэдийн гүн ухааны бүтээлүүдийг судалж эзэмшиж эхэлсэн төдийгүй Буддын Их, Бага арван ухаанд суралцан төгс боловсорсон эрдэмтэн лам, мэргэд олноороо төрөн гарсан юм. Монголчууд зөвхөн бурханы шашны онол сургаалд боловсроод зогссонгүй, санскрит, төвд хэлийг төрөлх эх хэл шигээ эзэмшээд, улмаар Энэтхэг, Төвдийн түүх соёлтой нь танилцаж, эртний Энэтхэгийн уламжлалт буддын шашны мэдлэг ухааны чиглэл, Төвдөд хөгжсөн мэдлэг ухаанд суралцаж, түүгээр ч барахгүй өөрсдөө төвд хэлээр олон арван бүтээл туурвиснаас гадна санскрит, төвд хэлнээс Энэтхэг, Төвдийн олон эрдэмтдийн зохиол бүтээлийг эх хэлэндээ уран яруу илэрхийлэн, алдаа мадаггүй орчуулан хэвлэж ард түмнийхээ хүртээл болгож ирсэн нь бидэнд уламжилжээ.

Тэдгээр олон зуун Монгол мэргэдийн нэгээхэн тод жишээ бол одоогийн байдлаар судалгаанд төдийлөн их хамрагдаагүй ч гэлээ Монголын нэрт сэтгэгчдийн нэг нүүрний лам хэмээх анги Цэрэндорж болой.

Түүний түүх намтар болон зохиол туурвилаас онцолбол: Их хүрээний гавж нүүрний лам анги Цэрэндорж нь Түшээт хан аймгийн Говь мэргэн вангийн хошуу Алтан ширээ хэмээх газар одоогийн Дорноговь аймгийн Мандах сумын нутагт 1870 оны төмөр морин жилд эх Бурмын гурав дахь хүү болон мэндэлжээ.

Эх Бурамаас долоон хүү мэндэлсэний Дамидан болон Ёндон, Бэрх, Дашжав, Лувсанням зэрэг таван хөвгүүд өөрийн нутгийн Өлгий хийд буюу Жанчивдэнчинлэнд шавилан орж, дээдийн номонд шамдан шашны дэг ёс, зан үйл, уншлага тэргүүтэнд суралцаж, улмаар чойрын таван ботийг үзэж

дүүргээд, их хийд түүндээ гавжийн дамжааг амжилттай барин зохиосон гэдгээс үзвэл Өлгий хийдэд гавжийн дамжааг барьдаг уламжлал байсан гэмээр байна.

Нутгийн хийд Жанчивдэчинлэндээ нүүрний лам анги Цэрэндорж, Гүчидрэгзэн хоёр хөвгүүд ч мөн шавилж анхлан ном эрдэмд суралцах гараагаа эхлүүлж байсан хэмээн анги ламын намтарт өгүүлсэн байхыг харахад анги ламын ах дүүс бүгд лам байсан төдийгүй эрдэм мэдлэгтэй хүмүүс байсан гэж ойлгомоор¹.

Өлгий хийдийн тухайд: Сайшаалт ерөөлтийн 7-10 р он буюу 1802-1806 оны хооронд Өлгий уулын энгэрт сүм суврага байгуулсанд 5-р Богд гэгээнээс Жанчивдэнчинлэн хэмээх нэр шагнажээ. Өлгий хийд нь Чогчин, Манба, Чойр, Дүйнхор, Ламрим зэрэг Буддын мэдлэгийн салбаруудаар төрөлжүүлэн суралцуулдаг дацангуудаас бүрдсэн 1000 гаруй хуврагтай томоохон хийд байжээ. Тус хийдийн лам нар гүн ухааны сургалтаар Монгол орон даяар ихэд алдаршиж байсан бөгөөд Их хүрээний олон эрдэмтэн лам нар энэ хийдээс төрөн гарчээ. Өлгий хийдээс төрсөн цанид, чойрын алдартай эрдэмт лам нараас заримыг дурдахад, анги Чогзав, анги Чойнжур, анги Долгор, нүүрний лам анги Цэрэндорж, цанид ловон Шагдар, гавж Лувсанчойндон нарын олон эрдэмтдийг дурдаж болно.

Өлгий хийд 656 малтай тухайн хошууны хамгийн том хийд байсан ба нийтдээ 400 ам метр талбай эзэлсэн Монголын шарын шашны томоохон хийдийн нэг байжээ². Өлгийн лам нар их хүрээний Сүнгийн аймагт харьяалагдаж, Дашчойнпел дацанд сууж ном үздэг байв. Энэ журмын дагуу Цэрэндорж бээр их хүрээг зорин, Их хүрээний доторхи чойрын их дацан Дашчойнпел, Гунгаачойлин, Идгаачойлин гурваас Дашчойнпел дацанд шавилан орж, Гүнчин Жамъяншадавын "Игчаа" сурах бичгийг судлан сонсох, санах, бясалгах хийгээд чойрын таван ботид нэвтэрсэн тул гавжийн дамжааг барьсан байдаг.

Гандантэгчэнлин хийдийн Дашчойнпел дацан нь 1756 онд анх үүссэн бөгөөд энэ дацан бол Гүнчин игчааг баримталж сургалтаа явуулдаг, одоогийн өмнөд Энэтхэгт буй Төвдийн Гоман дацан мэт сургалтын тогтолцоотой дацан юм. Тухайн хийдэд Парчин дамжаа буюу дом тавих ёсыг анх 1833 онд номонд нэвтэрсэн цорж Агваанбалдангийн зиндаанаас эхлүүлсэн түүхтэй. Үүнээс хойш анги Цэрэндорж лам 66 дахь Парчин дамжааг барьсан гэж намтарт нь дурьдсан байна³. Ингээд үзэхэд нүүрний лам нь Срайдорж⁴ Номун Хантай нэг зиндаа байсан болж таарч байна. Нүүрний ламын зохиол бүтээлээс дурьдахад, Парчин доглон игчааг 1-4 хүртэл гурван боть судар болгон зохиосон байдаг. Мөн хожим нутгийн хийд Жанчүвдэчинлэнгийн тухай түүхийг бичсэн зэрэг нутгийн олон мянга мянган шавь нарын тусыг дээдийн номоор сайтар тэтгэн үйлдсэн нэгэн юм.

Гүнчин Жамъяншадавын "Парчин игчаа" буюу Билиг барамидын сурах бичигт Анги Цэрэндорж ламын туурвисан "Мэргэдийн сэтгэлийг булаан баясгаж, тааллын утгыг гийгүүлж сэжиг сөхөх, чандмань эрдэнэ мэт" хэмээх зохиолын нэгдүгээр боть нь л гэхэд /Сурах бичиг/ игчааны бүхэл бүтэн арван гурван сэдэв байгаагийн нэгийг нь ч орхигдуулалгүй бүгдийг авч үзсэн байх юм. Мөн хоёрдугаар боть сударт арван зургаан сэдэв, гуравдугаар ботид Гүнчин ламын "Билиг барамидын сурах бичиг"-ийн хоёр, гуравдугаар бүлгүүд хамрагджээ.

Нүүрний лам төдийгүй тухайн үеийн зохиол туурвилаа ид бичиж байсан олон арван сэтгэгчдэд тохиолдсон нэн харамсалтай цаг үе буюу 1937 он гарч Монгол орон даяар их хэлмэгдүүлэлтийн сүүдэр нөмөрсөн байдаг. Тэрхүү хэлмэгдүүлэлт нь ханьцашгүй мэргэдийн хувьд төдийгүй олон мянган лам хувраг энгийн олон ард иргэдэд нөхөж баршгүй гарз хохирол авчирсан билээ. Их хүрээ тэргүүтэй олон орон хийд хурал номын газруудыг хоморголон үгүй хийхдээ анги лам тэргүүтэй мэргэдийн зохиол туурвилуудыг ч тойрон өнгөрсөнгүй. Нүүрний лам анги Цэрэндорж нь 1949 оны 2 дугаар сард 80 сүүдэртэйдээ одоогийн Төв аймгийн Заамар сумын нутагт хорвоогийн мөнх бусыг үзүүлсэн байх бөгөөд их хэлмэгдүүлэлтийн үеэс хойших он жилүүдэд яг хаана юу хийж байсан нь тодорхой бус байгааг цаашдын судалгаандаа тодруулах бодолтой байна.

Анги ламын намтарт дурдсанаар их хэлмэгдүүлэлтийн үед олон арван Монгол эрдэмтэд сэтгэгчидийн зохиол туурвил устаж үгүй болсны адилаар Гүнчин Жамъяншадавын "Парчин игчаа" буюу Билиг барамидын сурах бичигт хийсэн утгын тайлал болох анги ламтны тэдгээр зохиол бүтээлүүд нь устаж үгүй болж цөөрсөн хэдий ч эдүгээ Их хүрээний гавж Жигмэд Одсэр, гавж

¹ Да хүрээний гавьж анги Цэрэндоржийн Сүмбүмийн намтрын хэсгээс. Шинэ Дэли., 1996 он. Хуудас. 1

² Мөн тэнд. Хуудас. 3

³ Ш.Сонинбаяр. Монголын сүм хийдийн түүхэн товчоон. УБ., 2009 он. Хуудас. 368

⁴ VI дүр Срайдорж Номун Хан Жигмэддорж (1878 – 1920)

Давгажанцан нарт судар бүрэн эхээрээ хадгалагдан үлдэж чаджээ.

Тэрхүү гурван боть судрыг Гандантэгчэнлин хийдээс Энэтхэг улс руу дээдийн номонд суралцахаар явсан лам Гүндсамбуу болон Бямбаа нараар дамжуулан Дарамсала дахь Төвдийн түр засгийн газар буюу /Гүрэг игцаанд/ өргөн барьсныг Далай багш Өмнөд Энэтхэг дэх Балдан Брэйбүн, Даши Гоман дацанд илгээснээр дацангийн номын сангаас гурван боть судрыг шинэ Дэли хотод 1000 хувь хэвлүүлсэн байдаг. Ингэж зарим нэгэн нэрт Монгол сэтгэгч нарын зохиол бүтээлийг Төвд, Энэтхэгт хүлээн зөвшөөрч сургалтын системдээ нэвтрүүлснээр нүүрний лам анги Цэрэндоржийн зохиосон гүн ухаан судлах "Парчин игчаа Билиг барамид"-ын сурах бичигт хийсэн тайлбарыг одоо хэр нь Гоман дацанд гүн ухааны сургалтын гарын авлага болгон ашиглаж байгааг цохон тэмдэглэхэд нэн таатай санагдана.

№	Төвд нэр	Галиг	Орчуулга	Хуудас
1	མཚོན་བརྗོད	mchod-brjod	Тахилын үг	1
2	ཤིང་རྩེ་སྣེལ་འབྱེད	Shing-rti-srol-ngbyed	Тэрэгтний ёсыг гаргах	24
3	སྐྱེས་བུ་གསུམ་གྱི་རྣམ་གཞག	skyes-bu-gsum-kyi-rnam-gzhag	Гурван төрөлхтний мөрийн бүлэг	56
4	བྱམས་གཤམ་	byams-gshung	Майдарын эш	83
5	ཉན་ཐོས་ཞི་ཚལ་མ	Nyan-tho-zhi-tshol-ma	Амирлангуйг эрэхүй	120
6	གཅིག་དུ་བསྐྱེད་རྣམ་གཞག	gcig-du-bral-gyi-rnam-gzhag	Ганцаас хагацсан бүлэг(хоосон чанар)	138
7	མཁྱེན་གསུམ་རྫོང་སྤོང་	mkhyen-gsum-rtasod-sbong	Гурван таалал, тэмцэл няцаах	382
8	མུང་འདས་གྱི་རྣམ་གཞག	Myang-ngdas-kyi-rnam-gzhag	Гаслангаас гэтлэхүй бүлэг	394
9	ཚོས་འཁོར་གྱི་རྣམ་གཞག	Chos-akhor-gyi-rnam-gzhag	Номын хүрд эргүүлэх бүлэг	476
10	ཡང་དག་མཐུན	yang-dag-mtha	Ариуны хязгаар	666
11	དགོས་སོགས་ཚོས་བཞི	Dgos-sogs-chos-bzhi	Хэрэг тэргүүтэн дөрвөн ном	757
12	བཀའ་བསྟན་བཅོས	bka-bstan-bcos	Зарлиг шастир	800
13	ཤེར་ཕྱིན་མར་ཕྱིན	sher-phyin-phar-phyin	Билгийн чинадад хүрэх	856
14	སེམས་བསྐྱེད	sems-bskyed	Их хөлгөний бодь сэтгэл /Сэтгэл үүсгэл/	891

Ингээд уншигч та бүхэнд анги Цэрэндоржийн билиг барамидын тайлбарын⁵ бүтцийг танилцуулъя:

༄ | །རྒྱ་ཁྱེད་འེད་བཀའ་བསྟན་པ་མཁའ་སྐུ་སྐྱེད་ཀྱི་ཚེ་རིང་རྫོགས་ལཱུང་གསུང་རྗེ་ལྷན་མཁྱེན་འཇམ་དབྱེད་སྤོང་གི་ཕར་ཕྱིན་སྐབས་དང་གི་དགོངས་དོན་གསལ་བྱེད་ཡིད་བཞིན་ནོར་ལྷར་དོགས་སྤོང་མཁའ་སྐུ་སྐྱེད་ཀྱི་དཔྱད་འཇམ་ལཱུང་ལཱུང་མཐུན་ཅེས་བྱ་བ་ལས་སྤོང་ཆ་བཞུགས་སོ།།

Их хүрээний гавж мэргэний эрхт анги Цэрэндоржийн зохиол богд Гүнчин Жамьяншадавын "Билиг барамид"-ын сурах бичиг анхдугаар бүлэг - " Мэргэдийн сэтгэлийг булаан баясгаж, тааллын утгыг гийгүүлж сэжиг сөхөх, чандмань эрдэнэ мэт" хэмээхийн тэргүүн хэсэг оршиной.

༄ | །རྒྱ་ཁྱེད་འེད་བཀའ་བསྟན་པ་མཁའ་སྐུ་སྐྱེད་ཀྱི་ཚེ་རིང་རྫོགས་ལཱུང་གསུང་རྗེ་ལྷན་མཁྱེན་འཇམ་དབྱེད་སྤོང་གི་ཕར་ཕྱིན་སྐབས་དང་གི་དགོངས་དོན་གསལ་བྱེད་ཡིད་བཞིན་ནོར་ལྷར་དོགས་སྤོང་མཁའ་སྐུ་སྐྱེད་ཀྱི་དཔྱད་འཇམ་ལཱུང་ལཱུང་སྤོང་ཆ་བཞུགས་སོ།།

Их хүрээний гавж мэргэний эрхт анги Цэрэндоржийн зохиол богд Гүнчин Жамьяншадавын "Билиг барамид"-ын сурах бичиг анхдугаар бүлэгт" Мэргэдийн сэтгэлийг булаан баясгаж, тааллын утгыг гийгүүлж сэжиг сөхөх, чандмань эрдэнэ мэт хэмээхийн сүүлчийн хэсэг оршиной.

№	Төвд нэр	Галиг	Орчуулга	Хуудас
1	བདེན་གཉིས་	bden-gnyis	Хоёр үнэн	47
2	བདེན་གཞི	bden-gzhi	Дөрвөн үнэн	150
3	སྐབས་གསུམ	skyabs-gsum	Шүтээн чухаг дээд гурав	277

⁵ Да хүрээний гавж анги Цэрэндоржийн Сүмбүмийн Га боть. Шинэ Дэли. 1996 он.

4	སྤྱན་ལྷ་	spyan-linga	Таван мэлмий	388
5	མངོན་ཤེས་	mngong-she	Зөн билиг	452
6	གཟུང་རྟོག་	gzung-rtog	Атгаг тэвчигдэхүүн	508
7	ཡོངས་འཛིན་	yongs-adzin	Багш	563
8	རྟོགས་	rigs	Язгуур	701
9	སྤོང་གཉེན་	spong-gnyen	Тэвчигдхүүний ерөндөг	715
10	དགོངས་ལྗེས་དགོངས་	dgongs-ldem-dgongs	Таалал ёгтлол	725
11	སྐབ་པའི་དམིགས་པ་	sgrub-pai-dmigs-pa	Бүтээлийн зоригдол	739
12	སྐབ་པའི་ཚེད་བྱ་བ་	sgrub-pai-ched-du-bya-ba	Бүтээлийн эцэст хүрэгч найрлага	753
13	གོ་སྐབ་	go-sgrub	Хөө хуягийн бүтээл	791
14	འཇུག་སྐབ་	ajug-sgrub	Орохуйн бүтээл	856
15	ཚོགས་སྐབ་	tshogs-sgrub	Чулганы бүтээл	999
16	ངེས་འབྱུང་སྐབ་པ་	nges-abyung-sgrub-ba	Магад гарахуйн бүтээл	1010

Найман бодас

"Илт онохуйн чимэг"-ээс: "Билгийн чинад хүрэхүйг Найман бодасаар үнэхээр номлох" хэмээснээр "Майдарийн гэгээн" барамидын утгыг энэхүү "Найман бодас"-аар тулгуурлаж, түүнчлэн "Далан утга"-ыг дэлгэрэнгүй номложээ. Үүнд: "Илт онохуйн чимэг"-ээс:

"Хамаг намбыг болгоогч ямагт, Мөрийг мэдэгч ямагт, чингээд Хамгийг мэдэгч ямагт, Намба бүхнийг илт төгс онох ба, Үзүүрт хүрэгч ба, Эцэст хүрэгч хийгээд Нэгэн агшинт, Илт туулсан бодь хутаг буюу Номын лагшин тэдгээр болой" хэмээсэн мэт.

1	རྣམ་མཁྱེན་	rnam-mkyen	Хамгийг болгоогч
2	ལམ་ཤེས་	Lam she	Мөрийг мэдэгч
3	གཟི་ཤེས་	gzhi she	Суурийг мэдэгч
4	རྣམ་རྟོགས་སྐྱོར་བ་	rnam-rdzogs-sbyor-ba	Намба төгс болгоогч найрлага
5	ལྟེ་སྐྱོར་བ་	rtse-sbyor-ba	Үзүүрт хүргэгч найрлага
6	མཐར་ཁྲིམ་སྐྱོར་བ་	mthar-gyis-sbyor-ba	Эцэст хүрэгч найрлага
7	སྐད་ཅིག་མའི་སྐྱོར་བ་	skad-cig-mai-sbyor-ba	Нэгэн агшинт найрлага
8	འབྲས་བུ་ཚོས་སྐྱོ	abras-bu-chos-sku	Номын лагшин

Эдгээр найман бодас болон цааш задлан далан утгыг анги Цэрэндорж бээр Гүнчин Жамъншадавын Билиг барамидын сурах бичгийг үндэслэн судар түүнийг шавь нугуудын тусад сайтар номлож зохиосон байдаг.

Билиг барамидын сурах бичиг номын анхдугаар үест хамаг намбыг болгоогчийг голлон гаргана. Хоёрдугаар үест мөрийг мэдэгч, гуравт суурийг мэдэгч, дөрөвт намба төгс болгоогч найрлага, тавд үзүүрт хүрэгч найрлага, зургаад эцэст хүрэгч найрлага, долоод нэгэн агшинт найрлага, наймд номын лагшинг дэлгэрүүлэн номолсон байна.

Далан утга

1. Гурван тааллыг бэлгэдэх 30 ном
 2. Дөрвөн найрлагыг бэлгэдэх 36 ном
 3. Номын лагшинг бэлгэдэх 4 ном
- Гурван тааллыг бэлгэдэх 30 номыг дотор нь гурав ангилвал
- А. Хамаг намбыг айлдагчийг бэлгэдэгч 10 ном
 - Б. Мөрийг мэдэгчийг бэлгэдэгч 11 ном
 - В. Суурийг мэдэгчийг бэлгэдэгч 9 ном хэмээсэн.

А. Хамаг намбыг айлдагчийг бэлгэдэгч 10 ном:

1	ཐེག་ཅན་སེམས་བསྐྱེད	teg- chen-sem-bskyed	Их хөлгөний бодь сэтгэл
2	གདམས་ངག	Gdams-ngag	Увдис
3	ངེས་འབྱེད་ཡན་ལག	nges-abyed-yan-lg	Магад ялгах гишүүн
4	ཐེག་ཅན་སྐབ་པའི་རྟེན་རང་བཞིན་གནས་འགས	teg-chen-sgrub-pai-rten-rang-bzgin-gnas-rigs	Их хөлгөний бүтээх суурь өвөрчлөн орших язгуур
5	ཐེག་ཅན་སྐབ་པའི་གམིགས་པ	teg-chen-sgrub-pai-dmigs-pa	Их хөлгөний бүтээлийн зоригдол
6	ཐེག་ཅན་སྐབ་པའི་ཚེད་བྱ་བ	teg-chen sgrub-pai-ched-du-bya-ba	Их хөлгөний бүтээлийн тухайлсан үйлдэл
7	གོ་སྐབ	go-sgrub	Хөө хуягийн бүтээл
8	འཇུག་སྐབ	ajug-sgrub	Орохуйн бүтээл
9	ཚོགས་སྐབ	Tshogs-sgrub	Чуулганы бүтээл
10	ངེས་འབྱེད་སྐབ་པ	nges-abyung-sgrub-ba	Магад гарах бүтээл

Нүүрний лам анги Цэрэндоржийн энэхүү зохиол Билиг барамидын сурах бичигт гарч буй номлогдохууны бэлгэ чанар, ялгал, үг, утга зэргүүдэд сэжиг өдүүлсэн нь энэ сурах бичгийг судалж мэдэхэд хялбар болгож тэдгээрийн утгыг ном хэлэлцэх аргыг зүйг гаргасан байна. Энэ нь Буддын гүн ухааныг ойлгож мэдэх, задлан шинжлэхэд дөхөм болжээ.

Номлогдохуун бүрийг билиг барамидын бусад Зава шастируудад хэрхэн зарлигласныг эшлэж үзүүлжээ. Ингэхдээ эртний Энэтхэгийн бандидаа нарын таалал, Төвдийн мэргэдийн онол зэргүүдээс чухал хэсгүүдийг тухайлан онцолж сэжиг өдөөж тэрчлэн утгасыг гийгүүлсэн учир номын нэрийг ийнхүү нэрийджээ. Ингээд анги ламын “Мэргэдийн сэтгэлийг булаан баясгаж, тааллын утгыг гийгүүлж сэжиг сөхөх, чандмань эрдэнэ мэт” хэмээх номын Их хөлгөний бодь сэтгэлийг номлосон тайлбарын хэсгээс орчуулсангаа танилцуулъя.

"Илт онохуйн чимэг"-ээс

“Сэтгэл үүсгэл нь бусдын тустад, Бурханы хутагт хүрэхийг хүсэн” хэмээх тэргүүтэн гишүүн болоод дэлгэрэнгүй номлол нь "Илт онохуйн чимэг"сударт найруулан Ловон Пагвагогмид, Сэнгэсамбуу хоёрын айлдсанчлан болой.

Богд эцэг хөвгүүн ба "Игчаа"-сурах бичиг нугуудад айлдсан дор. Үүнийг Найман мянгат сударт найруулах ёс нь Ловон Сэнгэсамбуугийн Жаннан судар түүний анхдугаар бүлэгт хамаг намбыг айлдагч тэрийг явдлын бүлгээс 29 дэх даган одохын бүлгийг гүйцээн найруулсан болой.

Мөн аль бүлэг сударт бүрдүүлэн тоолсон байна хэмээвээс, Ловон Сэнгэсамбуугийн тайлбар "Дэлчинг" даган соёрхвоос, түүний тоон тэмдэглэл бүдүүн тойм төдийхнийг оюун тодруулан хөгжөөн байгуулваас, шалтгааныг өгүүлэхийн тоо нэжгээд сэлтэд анхдугаар үед тоологдох 66, хоёр

дугаарт 133, гурав дугаарт 36, дөрөв дүгээрт 254, тав дугаарт 139, зургаад тоологдох ганц, долоо дугаарт тоологдох 2, найм дугаарт тоологдох ганц нь "Найман бодас" мэт найруулжээ.

Түүний дотроос "Далан утга"-ыг нэг нэгээр сударт найруулсан ёс нь энд тодорхой бөгөөд тэр мэтчлэн "Ёнзин ринбүчи"-н "Шэрчин ламжи донмэ" буюу Багш эрдэнийн "Билгийн чинадад хүрэхийн зул" номонд гаргасанчлан тоологдохуун олон буйг ганц болгон хураан байгуулжээ.

Мөн "Дүдба"-тай буюу "Судрын Хураангуй"-д найруулсан ёс нь Ловон Сэнгэсамбуу түүний анхдугаар бүлгээс 29 дахь бүлгийг гүйцээсэн хүртэл "Жан"-лугаа найруулсанчлан

Будха шри болон "Билгийн чинадад хүрэхийн сангийн түлхүүр" нугууд ба "Судрын ураангуй" бүгдэд найруулсан болой.

Мөн "До Дүдба" буюу "Судрын хураангуй"-дор үелэн хуваасан шүлэг 300 байгаагаас Хамаг намбыг айлдагчийг үелэн хуваасан шүлэг 29, мөрийг мэдэгчийг үелэн хуваасан шүлэг 54, суурийг мэдэгчийг 5-н шүлгээр, намба төгс болгоогчийг 97 шүлгээр, үзүүрт хүргэгч найрлагыг 109 шүлгээр, эцэст хүргэгч найрлагыг 4 шүлгээр, нэгэн агшинг найрлагыг нэг мөрөөр, номын лагшинг эцэст нь 3-н мөрөөр шүлгэлсэн утга тэр мэт "Билгийн чинадад хүрэхийн сангийн түлхүүр"-т номложээ.

Тэгэхээр энэ дотор далан утгыг үелэн хувааж шүлэглэн үзүүлэх ёс нь тодорхой болой. Мөн "Судрын ураангуй"-д бэлгэдэж үйлдсэн жишээг 108-ийг үзүүлснээс Хамаг намбыг бэлгэдэх жишээ 5, мөрийг мэдэгчийг бэлгэдэх жишээ 19, суурийг мэдэгчийг бэлгэдэх жишээ 6, намба төгс болгоогчийг бэлгэдэх 39, үзүүрт хүргэгч найрлагыг бэлгэдэх жишээ 31 байна.

Тэмдэглэлийн хязгаарт барьсан 8 жишээ байна. Утга тэр мэтчилэнг "Билгийн чинадад хүрэхийн сангийн түлхүүр"-т номложээ. Бас тэр хийгээд тэрийг сударчлан хураагуй ба дэлгэрэнгүйн үүднээс өгүүлсэн хэмээх дор бодийг олохын орон тэр мөн ба бусдын тусыг үйлдэх орон мөн тэр нь хураагуй ба дэлгэрэнгүйг хоёр хоёрын үүднээс "Юм жи до" буюу "Эхийн судар"-т өгүүлсэнээр "Сэтгэл үүсгэл, тэр мэтчлэн бурханы хуггийг хүсэхийг номлох нь Эхийн сударчланг цохилдуулан өөрийн дураар биш болой"³ хэмээсэн байдаг.

Энэ мэтээр Анги лам бээр энэхүү зохиолын "Их хөлгөний бодь сэтгэл үүсгэл" хэсэгт Гүнчин Жамъншадавын Билиг барамидын сурах бичгийг үндэслэн судар түүнд гаргаж буй Найман бодас болон Далан утгыг дээр дурдсан номуудад хэрхэн гаргасан хийгээд тайлсан тайлбаруудыг тодорхой номложээ. Үүгээр Билиг барамидад суралцах Гүнчин игчаа, түүний уламжлалын онцлогийг анги Цэрэндоржийн бүтээлээр төлөөлүүлэн гаргах боломжтой болох юм.

Монголын мэргэдийн бичсэн бүтээл туурвилууд, ялангуяа Энэтхэг, Төвдөд алдаршсан бүтээлүүд, түүний дотроос Буддын гүн ухааны тайлбар зохиолуудыг анги Цэрэндоржийн Билиг барамидын тайлбар лугаа нөхөн судлах нь монголчуудын уламжлалт гүн ухааны сэтгэлгээ, түүнийг орчин цагт дэлгэрүүлэх нөхцөл боломжийг гаргахад чухал үүрэгтэй гэж үзэж байна. Уг судалгааг цаашид улам гүнзгийрүүлэн, Билиг барамидын сургаалыг монголчууд хэрхэн ойлгож, хөгжүүлж байсныг анги Цэрэндоржийн бүтээлээр жишээлэн судлах номын ажлаа үргэлжлүүлэх болно.

НОМ ЗҮЙ

1. Да хүрээний гавьж анги Цэрэндоржийн Сүмбүмийн намтрын хэсгээс. Шинэ Дэли., 1996 он.
2. Ш.Сонинбаяр. Монголын сүм хийдийн түүхэн товчоон. УБ., 2009 он
3. Их хүрээний гавж анги Цэрэндоржийн Сүмбүмийн Га боть. Шинэ Дэли. 1996 он.

ABSTRACT

During history several eminent Mongolian scholar monks spread the teaching of the Buddha and explained Buddhist philosophy. The aim of the present article is to describe the "Explanation of the Prajnaparamita" written by анги Tserendorj, who was a Gawj in Urga, also known as the Nuurt lam. The significance of his detailed Prajnaparamita explanation in three volumes is that he illustrated deep philosophical concepts with simple samples corresponding to the Mongolian way of thinking. He used the Prajnaparamita manual written by the eminent Tibetan polymath, Kun-mkhyen 'Jam-dbyangs bzhad-pa as a base, and specified and explained its terms and philosophical concepts from different points of view. Meanwhile, he emphasized and clarified one of the basic Mahayana teachings, the awakening of the mind, the Bodhicitta in order to attain enlightenment. The explanations of such significant philosophical works inherited from the eminent masters of the past help and encourage people to study Buddhism, to understand the proper meaning of the Buddhist teachings, to follow the proper way of life, and to understand the systems of causes and effects, the aims of collecting merits, and the real characteristic of wishes and aspiration.

БОГД НЭЙЖ ТОЙН ХУТАГТ

Д.Ганбаатар (Ph.D)

Монгол уншлагат төв

Түлхүүр үг: Авид, Нэйж, тойн, ойрд, төвд, монгол уншлага, бясалгал, даяан, манж.

Гол утга: Суу билэгт өвөг дээдсийнхээ намтар түүхийг үлгэр дуурайл, бахархал, биширэл болгохын үүднээс орчин цагт судалж сурталчилах нь нэн чухал шаардлагатай ажил болоод байна. Монголчууд бид 70 жилийн их хэлмэгдүүлэлтээс болж өвөг дээдэс эрдэмтэн мэргэдийнхээ намтар түүхийг умартан орхигдуулж ирсэн билээ. Монгол үндэстний дотор олон арван эрдэмт хүмүүс төрөн гарч байсны нэг бол Нэйж тойн хутагт юм.

Монголын бурханы шашны нэрт зүтгэлтэн, соён гэгээрүүлэгч, их эрдэмтэн, егүзэр, монгол уншлагын увдис, жүд дамжлагыг үндэслэн дэлгэрүүлэгч Манзушир богд Нэйж тойн хутагт нь 1557 онд Дөрвөн Ойрадын торгууд аймгийн нутагт лагшин мэндэлжээ. Багийн нэр нь Авид болой.

Багаас гурван эрдэнэд сүсэгтэй Авид ертөнцийн эгэл амьдралыг огоорон эцэг ноёнд тойн болох тухай айлтгахад эцэг нь эрс татгалзаж эхнэр авч өгчээ. Гэвч тэрбээр язгууртны хүү болж төрсөн атал жаргалант амьдралыг галт гуу мэт үзэн, эглийн төрлөөс хэтийдсэн ухаарлаар хорвоог туулахаар гэрээс оргон гарч, тойн болон төвдийн Дашлхүмбэ хийдийн зүгт заларсан нь Бурхан багшийн намтарыг санагдуулдаг.

Нэйж тойн төвдөд олон жил ном үзээд эргэн Монгол нутагтаа ирж хадан агуйгаар гэр хийж, хармаг тармагийг өмсөн, гуйлгын идээгээр гол зогоон бясалгал даяан хийж 35 жил бэрх хатуужлаар амьдарчээ. Олон жил хатуу даяанд суун бясалгал хийснээр гэгээрлийн хутгийг олж, номын хүч чадлыг шингээн, эгэл ертөнцийн төвшнөөс хэтийдэн, тарнийн ёсыг төгс эзэмшээд, билгийн чанадын мөн чанарт нэвтэрч чаджээ. Түүний намтар түүхээс үндэслэн монголд бурханы шашин хөгжих түүх үйл явцад дараах үүргийг гүйцэтгэжээ. Үүнд:

1. Манзушир далай богд Нэйж тойн хутагт бээр Чойжи-Одсэр бандидагийн үеэс хойш цагийн эрхээр тасраад байсан монгол уншлагын уламжлалыг сэргээн судар тарнийн олон арван судар номыг орчуулан түгээжээ. Тэрээр өөрөө монгол номоо гол болгон бясалгал бүтээл хийн, үлгэрлэн үзүүлж монголоор ном хурах журмыг дэлгэр номлон тогтоож, монголын гэх онцлогтой бурхан шашныг дэлгэрүүлснээр энэ зүгийн сүсэгтнүүд өөрийн хэлээр шашны номыг сонсох, санах, бясалгах болсон байна. Ингэснээрээ тэрээр монгол уншлагын үндсийг тавьсан байна.

Сурвалж бичигт үүнийг "...Манай энэ монгол дор төгс цогт Сажа номын хан¹ хутагт түгдэм үсэг гаргаж, бичиг уншлага сургаад, монгол мэргэд богд нар зарлиг хийгээд шастирыг орчуулан зохион тайлбарлан номлосон нь цаглаш үгүй олон, цагийн эрх болоод номын номлол сонсгол цөлүйдэгсэн үе дор богд лам Нэйж тойн залран ирээд монгол манай будан харанхуйг гийгүүлэн бурхан багшийн шашныг наран мэт болгов"² хэмээн Нэйж тойн хутагтын монголын шашин соёлын түүхнээ оруулсан хувь нэмэр, монгол уншлага дэлгэрүүлэхэд гүйцэтгэсэн үүргийг дүгнэн хэлсэн байдаг юм.

Мөн өөр нэгэн түүхэн сурвалжид "...Энэ Богд лам нь эрт Энэтхэгийн шашин төвдөд өөрийн хэлээр ихэд дэлгэрсэн ба төвдөөс зарим монголд урьд шашин дэлгэрсэн боловч өөрийн хэлээр бус төвд хэлээр дэлгэрүүлбээс тэр нь санах бясалгахад хурц бус, доор оюунтан юуныг ч бээр мэдэх үгүй, эс мэдсэнээр сүсэг хийгээд ухаан илт төрөх бэрх хэмээн айлдаж, тэнгэрийн хэл хийгээд лусын хэл ба зангийн хэл, гүнбэндагийн хэл хийгээд хүмүүний хэл нугууд ба хамаг амьтны дуун нугууд хэдий чинээхэн бөгөөс хамгийн хэлээр номыг үзүүлсүгэй"³ хэмээжээ.

Анх Энэтхэгээс үүсэлтэй бурханы шашны номлол ёсыг аль ч үндэстэн угсаатан тус тусын хэлээрээ дэлгэрүүлж болно гэж үзээд монгол оронд уламжлагдаж ирсэн бурханы шашныг эрхибиш

¹ Сажа номын хан- Чойжи Одсэр бандидаг хэлж буй. XIII-XIV зууны үед амьдарч байсан их эрдэмтэн, яруу найрагч, гарамгай орчуулагч юм.

² 'Mergen gegen-u gbum jarliy orošibai' 1-р боть, "zoqiyal un temdeg bičig" хэмээх судар 23 хуудас, модон бар. Хувийн цуглуулгад.

³ Galdanvančiydorj "Mergen keid-un uy teūke orošibai" SKQ. 1994. 37-р тал

монгол үг хэл, үсэг бичгээр дэлгэрүүлэх хэрэгтэй бөгөөд тэгж байж бурханы шашны мөн чанар, номын мөн чанар, хуврагийн мөн чанарыг ухааран, сая үнэн сүсэгтэн олноор нэмэгдэн, улмаар бурхан шашин улам дэлгэрэх учиртай, өөрөөр хэлбэл өнөө үед яригдах болсон мухар сүсэг бишрэлийг биш, ухамсартай сүсэг бишрэлийг дэлгэрүүлэх хэрэгтэй хэмээн цөхрөлтгүй чармайн зүтгэж, ухуулан сурталчилж байв.

Мэргэн гэгээн бээр Нэйж тойныг ийнхүү шашин номыг монгол хэлээр дэлгэрүүлснийг сайшаан ... Богд лам Нэйж тойн залран ирээд манай монголд бурханы шашныг наран мэт болговой. Ялангуяа тарнийн ном, тод замын ёсыг мөнхүү манай хэлээр ухуулан заасан тэр журам дагаж уншигчин хийгээд үзэгчин сурагчин ба номлогчин маш их дэлгэрэв...⁴ хэмээгээд түүний энэ үйлийг Ямандагийн бүтээлийн арга судрын төгсгөл үгэнд:

“Хэтэрхий Ямандагийн егүүзэр богд Нэйж тойны гэгээн бээр

Хэлэх шашин хийгээд амьтны тус жаргаланг сэтгэж

Их нигүүсэхүй бээр амьтан нугуудыг ялгаж

Тус бүрийн хэлэн лүгээ зохилдуулаас

Илэрхий оюун дор ном хялбар төрж”⁵ хэмээн магтжээ.

Нэйж тойны шашин номыг монголоор дэлгэрүүлснийг эрдэмтэн мэргэд сайшаан магтсан нь олон бий. Тухайлбал, Зава Дамдин гавж “Ялгуусны эрхэт Нэйж тойн хэмээх яруу алдарт богд тэр бээр Их Монгол орны доод нутагт шашин их эрдэнийг дэлгэрүүлэн зохиосон билээ”⁶ хэмээжээ. Мөн Герман улсын нэрт эрдэмтэн В.Хайссиг “... хамгийн эгэл ардууд эн тэргүүнээ мал услаж аргал түүдэг тэдгээр хүмүүс түүнийг хамгаас илүү өргөн магтаж байжээ”⁷ хэмээсэн нь бий.

2. Тэрээр тарнийн номын хүчээр рид хувилгаан үзүүлдэг шид бүтээлчин байжээ. Нэйж тойн бээр сонин гайхамшигийг илтгэд үзүүлэн бороо оруулж, үргүй нэгэнд үрийн хутаг хайрлаж, нүдгүй хүнд хараа оруулж, цангасан улсыг үхлээс аварч уулзсан учирсан бүхнийг гайхшруулж өөрийн эрхгүй сүслэн бишрэх сэтгэлийг төрүүлэн шашин номын ариун мөрд хөтлөн оруулдаг⁸ байсан тухай намтарт нь өгүүлсэн байна. Ийнхүү Нэйж тойн Бурхан багшийн сургаалыг бодит амьдралд хэрэглээ болгож, хүмүүсийн хүсэл эрмэлзлэл оюун санааны хэрэгцээ шаардлагыг хангаж байсан бололтой. Тэрээр эд материалын эрх жаргал нь туйлын аз жаргал биш мөнх бус зүйл гэж үзэж байв. Нэйж тойн бол бурханы шашны ном эрдэм нь энэ хийгээд хойтын насны гол чиг баримжаа мөн гэж үзэж бурханы шашны сургаалыг дэлгэрүүлэх ажилд тууштай зүтгэж байсан байна. Тухайлбал, зарим тохиолдолд Нэйж тойныг очсон газар орны эрдэмтэд, язгууртан дээдэс үл ойшоох байдлаар угтаж байжээ. Харин ном эрдэм, үзэх үзэл, бүтээхүй чадвараар илүү гэдгийг нь ойлгож мэдмэгц бүгд бишрэн хүндэлж, түүнтэй ойр байх, ивээлд нь багтахыг эрмэлзэж эхэлж байсан тухай намтарт нь бичсэн байдаг юм. Архад мэргэн даяанч лам Аюуш гүүш зэрэг тухайн цагийн эрдэмт гүүш нар хүртэл сэхүүн байдалдаа автан таныг үл тоомжирлож, гайхамшигт Богдтон болохыг таньж мэдсэнгүй. Одоо нүглээ наманчилъя хэмээн олонтоо мөргөсөн тэргүүтэн жишээ олон байгаагаас үзвэл түүний амьдрал дардан байсангүй нь тодорхой харагддаг.

3. Нэйж тойн бөө мөргөлтэй идэвхитэй тэмцэгч байв. Тэр бээр бөө мөргөлийг хориглож, бөө мах цусаар онгодыг тахин шүтэх явдлыг орхиж, лам гурван эрдэнийг шүтэх хэрэгтэйг ухуулан зарлиг гаргаж, зүг зүгт илч илгээж, хамаг онгодын дүрсийг хураалгажээ. Бөө удган нарыг агуу хүчин рид хувилгаанаар номхруулж сахил санваар хүртээн тангараг дор тальбин, шашны үүднээ оруулсан тухай намтарт нь буйгаас үзэхэд тэрээр бөө мөргөлийг бурханы шашнаар халахаар тууштай үйл ажиллагаа явуулж байсан хийгээд бөө, удгадыг өөрийн шашны номонд ятган урвуулж байсан байна. Эгэл шүтлэгтний шашин шүтлэгийг солих, тухайн шашны нөлөө бүхий субъектийг урвуулах хоёр нь ятган хэлэх байдал, арга зүй, гаргах хүч чармайлтаараа эрс ялгаатай бөгөөд бөө удгадыг бурханы шашинд оруулж дөнгөж байснаас үзвэл тэрээр итгэл үнэмшил төрүүлэхүйц шид бүтээлчин байжээ гэж дүгнэж болох юм. Үүгээрээ тэрбээр Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрэхэд томоохон үүрэг гүйцэтгэжээ.

⁴ Очирдарь мэргэн даяанч ламын гэгээний бум зарлиг оршвой 1-р боть 12 бүлэг

⁵ “Eihe tsogtu vcir ayulgucci arban gurban burhantu-en butuhel-un arga hemegdehu orosibai” модон барын судар.

⁶ Зава Дамдин Лувсандаян “Их Монгол оронд бурхан шашин дэлгэрсэн түүх Алтан дэвтэр” УБ.2014.151-р тал

⁷ В.Хайссиг. “Монголын шашин суртахуун” Хөх хот. 1998. 183-р тал

⁸ Их шид удвист Монгол Богд Нэйж Тойны намтар. УБ., 2015. 27 дахь тал

4. Нэйж тойн бол халуун эх оронч, үндэсний үзэлтэй хүн юм. Түүнийг Манжийн хаан Абахай (1592-1643) тахилын ламаа болгохыг хүсэхэд, мөн Эээр засагч хаан (1638-1661) авшиг авахаар залахад “Хаан эзнээ тахигдахуйд эзний их алдарт тун тэнгүй” хэмээн дахин дахин цааргалан, хааны хишиг соёрхлыг хүртэлгүй, манжийн төрд зүтгээгүй нь харийн булаан эзлэгчдийг эсэргүүцэж буй нэгэн төрлийн тэмцэл байв. Тийм учраас энэ шалтгаанаар түүний монгол хэлээр бурханы шашны ном дэлгэрүүлэх үйлсэд элдэв даралт шахалт, хавчлага хяхалт гарч байсан юм.

Ялгуусан Богд Нэйж тойн XI жарны усан могой жил буюу 1653 онд 97 насандаа нирвааны амгаланд ажирсан ёсыг үзүүлсэн тухай Урадын мэргэн гүүш, дуун хөрвүүлэгч Билгүүндалайн 1739 онд⁹ туурвисан Нэйж тойны намтарт бий. Нэйж тойны намтар нь монголын түүх бичлэг, монголын буддизмын түүх бичлэгийн чухал эх сурвалжуудын нэг бөгөөд түүнд Нэйж тойны монгол газар бурханы шашин, түүний үзэл санааг тогтоохын тулд явуулсан үйл ажиллагааг тал бүрээр өгүүлэн бичсэн байдаг юм.

НОМ ЗҮЙ

1. ‘Mergen gegen-u gbum jarliy orošibai’ 1-р боть, “zoqiyal un temdeg bičig” хэмээх судар 23 хуудас, модон бар. Хувийн цуглуулгад.
2. Galdanvančiydorj “Mergen keid-un uy teūke orošibai” SKQ. 1994
3. Очирдарь мэргэн даяанч ламын гэгээний бум зарлиг оршвой 1-р боть 12 бүлэг
4. “Eihe tsogtu vcir ayulgugci arban gurban burhantu-en butuhel-un arga hemegdehu orošibai” модон барын судар.
5. Мэргэн гэгээн “Manzhusiri dalai boyda nej toinii tsadig ba maytayal yurban turul boloyson-u jalbiral mashi batu orošhil-un shilug-luge nigene magyd tuy-un oroī dehi erhe-ien hayan hemehu orošibai” судар. модон бар. 6 хуудас
6. Б.Мөнх “Чандмань эрхийн судлал”. СХХ. 2000
7. Зава Дамдин Лувсандаян “Их Монгол оронд бурхан шашин дэлгэрсэн түүх Алтан дэвтэр” УБ.2014
8. В.Хайссиг. “Монголын шашин суртахуун” Хөх хот. 1998

ABSTRACT

Manzushiri Dalai Bogd Neij Toin is holly khutugtu who is the meritorious person off the religion and culture of Mongolia, enlightener, great scholar, spreader of the Buddhist religion, and inheritor of the deep magic and jud of the Mongolian recitals. When the beautiful son was born in the family of Noyon Mergen Tevne of the Torguud aimag of the Oirad tribe in 1557, they named him as Avid. Neij toin studied in Tibet for many years, reached the peak, returned back to Mongolia, made the rock cave as his home, worn the ragged clothes, made the asceticism by eating the meal than can only sustain the life and lived through the hard life for 35 years. Also, he has recovered the tradition of the Mongolian recitation that was forgotten due the time since the Choiji-Odser Bandida and distributed many books and sutras by translating them.

⁹ Б.Мөнх “Чандмань эрхийн судлал”. СХХ. 2000., 24-64-р тал.